

Михајло ПАНТИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА И САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ

(1945–1991)

Српска књижевност друге половине 20. века има свој велики и срећан нови почетак. Одмах по завршетку Другог светског рата 1945. године у Београду су објављени романи Иве Андрића *На Дрини ћуприја*, *Травничка хроника* и *Госпођица*. Те романе је најзначајнији српски приповедач током свих ратних година писао у окупираном Београду, сасвим повучен из јавног живота. Њиховим објављивањем српска књижевност добила је дело европског и светског значаја и вредности, и нови поетички лик (модернистичку синтезу традиције), па је, том чињеницом, озбиљно релативизована теза о доминацији идеолошки наметане концепције социјалистичког реализма која је била на снази у другим источноевропским земљама са комунистичким режимом. Осим Иве Андрића књижевни рад у новим околностима наставили су и други писци афирмисани у раздобљу између два светска рата (Исидора Секулић, Десанка Максимовић, Милан Богдановић, Вељко Петровић, Станислав Винавер, Божидар Ковачевић, Велимир Живојиновић Massuka, Исак Самоковлија, Милан Дединац, Оскар Давичо, Душан Матић, Александар Вучо, Марко Ристић, и други). Неки од њих приступили су комунистима, а неки су склопили прећутан договор о мирољубивој коегзистенцији. Известан број истакнутих писаца остао је у емиграцији (Милош Црњански, Слободан Јовановић, Растко Петровић), неки су страдали при крају рата или у комунистичким чисткама (Драгиша Васић, Светислав Стефановић), а неки су били изложени крађој или дужој забрани деловања (Милан Кашанин, Тодор Манојловић, Десимир Благојевић). Комунистички културни идеолози, међу којима су појединци у каснијим годинама постали истакнути дисиденти (Милован

Ћилас), тражили су од писаца недвосмислену јавну подршку комунистичком режиму и углавном су је и добијали, а такође су и забрањивали и цензурисали сваку могућност а немоли покушај критичког говора о новој идеологији и новим владарима, али се нису превише бавили стилским и формалним питањима књижевног стварања. Постојале су табуисане теме које су се углавном односиле на тумачење рата и на нове социјалне прилике, и писци су у првим поратним годинама поштовали тај табу. Известан број њих је у својим првим поратним књигама отворено славио победнике (Десанка Максимовић, Бранко Ћопић, Оскар Давичо, Александар Вучо, Јован Поповић, Чедомир Миндеровић), а већина се окренула другим, мање критички корозивним темама.

После разлаза југословенских и српских комуниста са стаљинистичким режимом у Совјетском Савезу (Резолуција Информбироа 1948), као и после Трећег конгреса Савеза књижевника Југославије (Љубљана, 1952), српска књижевност се делимично ослобађа везе са идеологијом, мада ће се идеолошке контроле ослобађати свих наредних деценија, све до распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Генерално посматрано, однос идеологије и књижевности остаће важно питање у социолошким, историјским и поетичким тумачењима датог раздобља. Прво стога што је српска књижевност у доба владавине комунизма била један од основних облика испољавања ослобађајуће друштвенкритичке мисли, а одмах затим и због тога што јој је управо таква улога обликовала доминантну функцију, дајући јој значај какав после пада комунизма више неће имати. Током 50-их година 20. века долази до снажног креативног замаха у свим областима књижевног стварања који се данас назива *други модернизам*. *Први модернизам*, дакле, карактерише раздобље после Првог, а *други модернизам* после Другог светског рата. Модернизација књижевног израза најочљивија је у поезији. Млади песници Васко Попа, Стеван Раичковић и Миодраг Павловић успостављају, сваки на свој начин, дубински континуитет са традицијом. Попа то чини у кључу надреализма и новог активирања заумно-митолошког наслеђа, Раичковић у кључу чистог лиризма бранковске линије, Павловић на начин неокласицизма и мита као „граматике песничког мишљења”. Приповетку иновирају Антоније Исаковић, Миодраг Булатовић и Владан Десница. Исаковић пише згуснуте, стилски и језички сведене, елиптичне, неореалистичке приче са преобликованом ратном тематиком, Булатовић поступцима гротеске обликује хотимично ексцентризовану визију света, са снажном наглашеним осећањем хуморно осенченог апсурда, а Десница се окушава у формама евокативне, есејистичко-медитативне приче.

Експанзију доживљава и роман, који углавном, изузимајући Иву Андрића (*Проклета авлија*, 1953), пишу нови писци, некадашњи учесници рата са победничке стране (Бранко Ћопић, Добрица Ћосић, Оскар Давичо,

Михаило Лалић). Некада високо вредновани, ти романи данас немају ни приближну снагу ни уметничку вредност поезије и приповетке тога раздобља. Током 50-их година јављају се и романијери експерименталније оријентације, у сагласју са симултаном приповедном праксом европске књижевности (Радомир Константиновић, Павле Угринов, Бора Ћосић), али ни та дела нису очувала читљивост, и њихов значај је превасходно књижевноисторијски и историјскопоетички, јер су у српску књижевност унели нова приповедна решења и проширили могућности наративног израза. Уз Иву Андрића естетски најуспелије романи у тој деценији објавио је Владан Десница (*Зимско љетовање*, 1950; *Прољећа Ивана Галеба*, 1957). Други модернизам прати противречна рецепција, у распону од критичке адорације до потпуног ниподаштавања (индикативни су спорови око Попине и Павловићеве поезије), са недвосмисленом идеолошком позадином. Иако су протагонисти књижевних спорова, готово без изузетка, чланови комунистичке партије, међу њима се јавља раслојавање на „реалисте” и „модернисте”, окупљене око концепцијски супротстављених часописа *Савременик* и *Дело*. Та полемика ће, попут низа ранијих, а и каснијих сукоба мишљења у српској књижевности и око ње у великој мери обележити укупну стваралачку климу тога доба. Захваљујући активности многих критичара различитих генерација и различитих естетичких, методолошких и концепцијских становишта и програма, српска књижевна критика је у другој половини 20. века систематично пратила и тумачила тада настајућу књижевност, градећи контекст њеног разумевања, афирмишући њене вредности и бранећи слободу књижевног говора (Тодор Манојловић, Исидора Секулић, Станислав Винавер, Милан Богдановић, Сретен Марић, Велибор Глигорић, Ели Финци, Марко Ристић, Зоран Мишић, Драгиша Живковић, Борислав Михаиловић Михиз, Зоран Гавриловић, Зоран Глушчевић, Радомир Константиновић, Станко Кораћ, Драган М. Јеремић, Петар Џаџић, Славко Леовац, Никола Милошевић, Миодраг Протић, Иво Тартаља, Светозар Петровић, Иван В. Лалић, Павле Зорић, Никола Кољевић, Николај Тимченко, Милош И. Бандић, Миливоје Марковић, Јован Деретић, Ново Вуковић, Новица Петковић, Миодраг Јуришевић, Чедомир Мирковић, Миодраг Перишић).

У 60-им годинама 20. века постепено се у српској књижевности обликују нове поетичке конфигурације, и јављају се нова списатељска имена. У поезији се формира неформални круг неосимболиста (Бранко Миљковић, Милован Данојлић, Иван В. Лалић, Борислав Радовић, Јован Христић, Александар Ристовић), а поред њих дебитују и Матија Бећковић и Бранислав Петровић. Милош Црњански објављује изванредни, ванвремени роман *Сеобе, књига друга* (1962) и хибридно прозу *Код Хиперборејаца* (1966), а Меша Селимовић један од најзначајнијих српских романа свих времена *Дервиш и смрт* (1966). У тој деценији прве књиге публикују и

писци *високог модернизма* Александар Тишма, Данило Киш, Борислав Пекић и Милорад Павић, напоредо негујући типове критичке, демаскирајуће и алегоријско-фантастичне, ерудитне, немиметичне прозе. Поткрај 60-их година долази до снажне обнове реализма и неонатурализма, јавља се проза „црног таласа” (Драгослав Михаиловић, Слободан Селенић, Живојин Павловић, Видосав Стевановић, Милисав Савић, Мирослав Јосић Вишњић), док у поезији почињу да се испољавају неоавангардне тенденције.

Осма деценија 20. века донеће низ значајних дела и обилну књижевну продукцију која расте до непрегледности. У тој деценији ће са сцене отићи класици Иво Андрић и Милош Црњански. Андрић ће за собом оставити недовршени роман *Омер паша Латас* (1976) и књигу медитативних фрагмената *Знакови поред пута* (1976), а Црњански ће за живота публиковати последње велико дело *Роман о Лондону* (1971). Неки од писаца који су дебитовали у претходној деценији (Киш, Пекић, Михаиловић) објављују нова значајна или најзначајнија дела, а на таласу збивања 1968. године и после ње расте антиидеолошки притисак у језику књижевности, подједнако у прози, поезији и драми. По објављивању Кишове збирке приповедака *Гробница за Бориса Давидовича* избија једна од најватренијих и најслојевитијих полемика у историји српске књижевности која је имала своју поетичко-естетичку, идеолошко-политичку, академско-нормативну, социјалну и сасвим личну димензију. Та полемика може се сматрати једним од тренутака најаве *постмодернизма*, који ће се назрети у делима тада младих писаца (Давид Албахари, Војислав Деспотов). До пуног изражаја постмодернизам ће доћи у другој половини 80-их година, када Милорад Павић објављује своје најпознатије дело, роман *Хазарски речник* (1984). Током те деценије и у првој половини 90-их година на књижевну сцену ступа нова генерација српских прозаиста и песника (Радослав Петковић, Светислав Басара и други). Противречан пријем и неразумевање њихових дела изазваће нову значајну полемику између „традиционалиста” и „постмодерниста”, започету у *Књижевним новинама*. Искуство година распада друге Југославије и избијање грађанског рата изнова је значајно преусмерило српску књижевност, нарочито на тематском, а делом и на обликовном плану, и у великој мери изменило њену друштвену улогу и њене спољашње функције. У периоду транзиције, који и даље траје, то се видело на више него изразит начин.

(1991. до данас)

Српско друштво је од рушења Берлинског зида и распада Југославије до данас прошло кроз кризу коју ниједна списатељска инвенција, ма била и генијална, не би могла до краја да измисли, опише, дочара и расветли.

Та криза у великој мери је одредила и нови лик српске књижевности, а битно је изменила и њену друштвену улогу. Посебно поглавље кризног раздобља, које се још није завршило, представља суштинска промена у објављивању и презентацији прозне фикције, као и потпуно изокретање система вредности. У транзицији су нетрагом нестале или су изгубиле значај некадашње велике државне издавачке куће које су у социјализму биле идеолошки контролисане, али су и објављивале врхунску литературу и теорију, а обликовање тржишта и контролу над њим преузели су приватни издавачи. Један од највећих парадокса српске социјалне кризе, а потом и транзиције, у којој је некадашњи систем срушен, а нови се споро и са напором успоставља, јесте енормни раст издавачке продукције. То, с једне стране, може бити тумачено усавршавањем технологије и графичке индустрије, релативно ниским трошковима штампарских услуга и лакоом доступношћу издавача (кад већ постоје, морају нешто објављивати), а, с друге, општом демократизацијом друштва, порастом културног стандарда и крајње необавезујућим приступом чину писања.

У данашњој Србији излази неколико хиљада књижевних наслова годишње, укључујући нова дела, поновљена издања, класику и традицију и преводе. Српским језиком говори око десет милиона људи, а разуме га још толико, па податак о тако разгранатој производњи (уметност се више не ствара, она се производи), делује готово нестварно. Пораст продукције, међутим, није праћен растом опсега читалачке публике, нити пресудно утиче на њене стечене навике и врсте интересовања. Као и другде у Европи, и у Србији нове књиге из домена књижевне уметности чита од два до четири одсто популације. Како се снаћи у описаном продукцијском обиљу? И коме веровати када му поставите питање: – Шта да читам? Неко ће се неодмерено хвалити, рекавши вам да је српска проза најбоље што у овом тренутку постоји у Србији, а неко ће вам мрзовољно одговорити да не читате ништа јер ту нема шта да се чита, српска проза није што је некад била, нема више ни Црњанског, ни Андрића, ни Пекића, ни Киша. Неко ће пак прикривајући да сам ништа не чита, почети одмах да говори о политици. Српско друштво је политички подељено више од двеста година, још од успостављања модерне српске државе, и тако је и данас, свуда, па и у књижевности. Ни са критиком није ништа друкчије. Она настоји да преживи и, губећи свој некадашњи утицај (данас видљив једино при доношењу одлука у жиријима који додељују награде), и сама се мења: час поприма облик публицистичко-медијско-маркетиншког мутанта, час повучена у забран нискотиражних академских или књижевних часописа нешто једва чујно расправља, углавном сама са собом.

Апсолутно поуздан начин сналажења не постоји. Али, прихватљив, ипак, да. Унапређујте сопствену информисаност, не губите радозналост, консултујте неколико, пожељно је, различитих извора. Листајте новине

и периодичне публикације (у Србији их је на стотине), претражујте нет, прочитајте понеки чланак или есеј, обратите пажњу на награде, наравно, не на све, јер то није изводљиво, али на најважније свакако. Мада награде увек не указују на најбоље књиге, убедљиво највећа корист од награђивања је у томе да се о књижевности уопште говори, у доба када је та уметност погубила свој некадашњи смисао и данас убрзано трага за неким новим обликом друштвене функције, оном која превазилази индивидуални значај.

Ако је роман у Србији, као и другде, синоним за фикцију, свакако погледајте листу добитника најпрестижније српске (некада југословенске) награде за ту књижевну врсту. Њу деценијама додељује београдски недељник *НИН*. Она на једном месту окупља сва најзначајнија имена историје модерног српског романа, од Милоша Црњанског и Меше Селимовића, до данашњих дана. За протекле две и по деценије ту награду су добили писци који репрезентују данашњу српску прозу, на пример: Драгослав Михаиловић, Милорад Павић, Воја Чолановић, Мирослав Јосић Вишњић, Милисав Савић, Радослав Петковић, Владимир Арсенијевић, Светлана Велмар-Јанковић, Данило Николић, Давид Албахари, Милован Данојлић, Горан Петровић, Владан Матијевић, Владимир Тасић, Светислав Басара, Драган Великић, Владимир Пиштало... Дела поменутих писаца превођена су на многе европске и светске језике, а нека од њих имала су истински интернационални успех. Захваљујући интересовању које у јавности влада за *Нинову награду* (српски пандан Букеру) и пажљивом праћењу романескне продукције, може се рећи да ниједан савремени српски роман не остане непрочитан, а накнадне корекције и стална превредновања довеле су до објављивања едиције *off-НИН*. Она је колекционирала најзначајније романе којима је та награда из разноразних разлога измакла.

Ако је за савремени српски роман меродавна *Нинова награда*, онда би се, по аналогiji, могло рећи да подједнаку важност за савремену српску приповетку и причу има *Андрићева награда*. Поглед на списак добитника одвешће вас, уз мале допуне или корекције, до могућег садржаја антологије савремене српске приче (Драгослав Михаиловић, Антоније Исаковић, Милисав Савић, Александар Тишма, Мирко Ковач, Светлана Велмар-Јанковић, Давид Албахари, Данило Киш, Видосав Стевановић, Радослав Братић, Младен Марков, Филип Давид, Јован Радуловић, Радослав Петковић, Саша Хаџи Танчић, Милица Мићић Димовска, Воја Чолановић, Живојин Павловић, Вида Огњеновић, Павле Угринов, Радован Бели Марковић, Данило Николић, Мирослав Јосић Вишњић, Александар Гаталица, Владан Матијевић, Милорад Павић, Мирослав Тохол, Михајло Пантић, Јовица Аћин, Љубица Арсић, Горан Петровић...). Занимљиво је да је велики број добитника *Нинове награде* добио и *Андрићеву награду*, што показује да српски прозаисти у готово идентичној мери, и са сличном

инвенцијом, пишу и романе и приповетке, док су они који негују искључиво причу или искључиво роман сразмерно ретки: роман доноси јавни престиж и ширу читалачку публику, док је прича форма којом се писац потврђује у цеховским оквиринама.

Савремена српска песничка сцена врло је разуђена и једва критички обухватна. Изостанак ширег јавног интересовања за актуелни песнички рад (осим у неколико случајева), ни на који начин не утиче на дубинске језичке и поетичке трансформације данашње српске поезије. Изван медијске буке, тржишног притиска и нове, све израженије идеологизације књижевнога говора, чему не одолевају роман и драма, поезија (и прича) опстају као простор једва чујног дијалога преосетљивог појединца и света културе (и у синхронијском и у дијаконијском смислу). Годишње у Србији изађе неколико стотина песничких књига, па се поезија, „капиларним путем”, као нека врста тајног знања, ипак шири међу преосталим ретким заинтересованим читаоцима (и критичарима), што је, како год да се гледа, од прворазредног значаја за очување супстанцијалности укупне књижевне имагинације и, посредно, препознатљивости и квалитета националне културе.

Са одласком најзначајнијих и значајних српских песника у последњој деценији прошлог и првој деценији новог века (Десанка Максимовић, Васко Попа, Оскар Давичо, Александар Ристовић, Бранислав Петровић, Иван В. Лалић, Јован Христић, Стеван Раичковић, Срба Митровић, Војислав Деспотов, Милош Комадина, Раша Ливада, Миодраг Павловић, Вујица Решин Туцић, Новица Тадић, Вук Крњевић, Бора Радовић...) у савременој српској поезији успостављена је сасвим отворена, нехијерархична ситуација у којој трају процеси *митопејске реинтерпретације културе*, потом *непрестане ревитализације традиције* (Љубомир Симовић, Милован Данојлић, Матија Бећковић, Рајко Петров Ного, Стеван Тонтић, Милосав Тешић, Милан Ненадић, Ђорђо Сладоје, Мирослав Цера Михаиловић) и *искушавања изражајних моћи језика* (од лома језика и неоавангарде до веризма и чистог лиризма: Милутин Петровић, Мирослав Максимовић, Душко Новаковић, Јован Зивлак, Слободан Зубановић, Владимир Копицл, Томислав Маринковић, Милан Ђорђевић, Небојша Васовић, Васа Павковић, Милован Марчетић, Никола Вујчић, Иван Негришорац, Александар Лукић, Драган Јовановић Данилов, Ласло Блашковић, Саша Радојчић, Војислав Карановић, Живорад Недељковић, Гојко Божовић, до најмлађих). Евидентан је и раст женске поезије (Марија Шимоковић, Тања Крагујевић, Радмила Лазић, Владислава Војновић, Гордана Ђилас, Дубравка Ђурић, Даница Вукићевић, Оливера Недељковић, Ана Ристовић, Јасмина Топић, Драгана Младеновић и друге).

Као синтеза језичке имагинације, традиције, историје, психологије, иманенције и трансценденције, дата из разноликих, различито постављених и условљених перспектива индивидуалних стваралачких талената,

савремена српска поезија сама је срж оног најбољег што настаје у данашњој српској књижевности, стваралачки врло богатој и разностраној, што индукује и сасвим опречне критичке погледе на њу, у зависности од генерацијске, поетичке и, на посебан начин, политичке (идеолошке) позиције коју критичари заузимају.

Савремена српска критика, у свим видовима, од академске до текуће (часописи, новине, медији), успева да испрати и вреднује готово целокупну релевантну продукцију, што је чини важним делом укупне књижевне сцене, упркос губитку стварног утицаја и пословичним и пословично-стереотипним приговорима који јој се непрестано упућују. На делу је врло велики број активних критичара, различитих поетичких и жанровских афинитета, спремних да стално промишљају, систематизују и вреднују све оно што књижевна свакодневица доноси, од недавно отишлих (Предраг Палавестра, Светозар Кољевић, Радован Вучковић, Мирослав Егерић, Милосав Мирковић, Мухарем Первић, Душан Пувачић, Милан Радуловић, Вук Крњевић, Љубиша Јеремић, Драшко Ређеп) до активних (Богдан А. Поповић, Предраг Протић, Александар Петров, Милан Влајчић, Славко Гордић, Марко Недић, Јован Делић, Владислава Рибникар, Радивоје Микић, Александар Јовановић, Петар Пијановић, Гојко Тешић, Јован Пејчић, Љиљана Шоп, Јасмина Лукић, Васа Павковић, Сава Дамјанов, Миливој Ненин, Иван Негришорац, Горан Максимовић, Бојана Стојановић Пантовић, Александар Јерков, Тихомир Брајовић, Мило Ломпар, Татјана Росић, Душица Поттић, Саша Радојчић, Милета Аћимовић Ивков, Теофил Панчић, Владислава Гордић Петковић, Јасмина Ахметагић, Ненад Шапоња, Гојко Божовић, Драган Хамовић, Ђорђе Деспић, Слободан Владушић, Горан Коруновић, Ален Бешић...).

Крајем прошлог и у првим деценијама новог века српска књижевност прошла је фазу дубоких унутрашњих и спољашњих преображаја и формирала неколико нових важних карактеристика. Следом промене друштвеног модела, од социјализма, преко регресивне фазе постсоцијалистичког колапса за коју још нико, због уникатности појаве, није нашао право име, ка демократији и либералном капитализму, дошло је и до губитка некадашње друштвене функције уметности (идеолошки афирмативне или корозивне). Потпуном либерализацијом јавне речи смањен је реални значај уметничког (фикционалног) писања које је некада користило метафоричан начин изражавања да би померило границе људских слобода. Са сцене су отишли многи писци који су стекли славу у старом режиму, дошле су нове генерације којима није ни отворена, а немоли понуђена никаква могућност склапања социјалног уговора ове или оне врсте. Сваки писац се на слободном тржишту уметничких идеја и форми сналази сам, онако како зна и уме. Нема више доминантне поетике, али ни књижевних агената. Нова друштвена ситуација, у којој се интерес за уметност и

културу прилично ниско котира, спонтано и равнодушно легализовала је све начине писања. Успостављање тржишта уметности поделило је фикционалну књижевност на роман и све остало, па су савремена српска поезија или есеј, са иначе сразмерно честим сјајним резултатима, постали тржишно и медијски сасвим незанимљиви и гурнути у трећи план. Док прича и приповетка опстају у малим циљним групама, драмска књижевност, захваљујући успелим позоришним поставкама, доживљава нову експанзију (осим Љубомира Симовића, Душана Ковачевића и Виде Огњеновић, вишеструко потврђених аутора, нов замах српској драми дали су Сениша Ковачевић, Небојша Ромчевић, Биљана Србљановић, Милена Марковић, Угљеша Шајтинац, Маја Пелевић...).

Уназад двадесатак година женско писање је у српској фикционалној прози (а добрим делом и у поезији и драми), преузело пуну иницијативу, како у области забавног, кичерског приповедања, тако и у домену уметнички вредне литературе, какву су писале Милица Мићић Димовска, Мирјана Павловић и Светлана Велмар-Јанковић, а даље пишу Вида Огњеновић, Мирјана Оташевић, Љиљана Ђурђић, Љубица Арсић, Гордана Ћирјанић, Ивана Димић, Мирјана Митровић, Мирјана Ђурђевић, Бранка Криловић, Мирјана Новаковић, Јелена Ленголд, Дивна Вуксановић, Сања Домазет... Разумљиво је што је тако. Од десет читалаца савремене српске прозе осам су жене: после миленијумске доминације мушке перспективе, време је за женску причу. Под притиском стварности дошло је до значајног тематског проширења српског приповедања. Потреба за прочишћењем трауматичних места из блиске прошлости, као и сећање на време које је оставило ожиљке у свим људима из балканског дела Европе, у доброј мери одредили су тип, правац кретања и садржај списатељске имагинације. И мада је у српској књижевности, са јаким разлозима, готово два века негован мит врло изражене националне одговорности, што је резултирало појачаном, туробном, трагичном, а често и претенциозном и целомудреном преозбиљношћу књижевног израза, духовитост, игривост и језичка инвентивност никада нису напуштали српске писце, па је тако, у појачаном виду, и данас, када је писање углавном ослобођено од разних императива и друштвених апелација, и када је, најзад, искоришћена могућност човекова да мисли и делује у свим правцима.

Писац више није ни морални арбитар, ни политички пророк, ни национални гласноговорник, нити диктатор укуса, већ неко ко нас позива да и сами чинимо по слободи сопствене воље. Духовита игра мистификације и демистификације једно је од бољих и лепших својстава савремене српске прозе, што се као општа карактеристика може запазити у романима и књигама прича Владислава Бајца, Велимира Ђургуса Казимира, Милована Марчетића, Миодрага Раичевића, Славољуба Марковића, Ђорђа Писарева, Фрање Петриновића, Слободана Тишме, Саве Дамјанова, Васе Павко-

вића, Зорана Ћирића, Милете Продановића, Немање Митровића, Сретена Угричића, Веселина Марковића, Александра Гаталице, Владана Тасића, Ласла Блашковића, Владимира Арсенијевића, Славка Стаменића... а ту су и скорије афирмисана имена: Срђан Ваљаревић, Звонко Карановић, Игор Маројевић, Вуле Журић, Марко Видојковић, Слободан Владушић, Никола Маловић, Срђан В. Тешин, Владимир Кецмановић, Боривоје Адашевић... свака година донесе неколико књига које треба прочитати. Закључак је трајно отворен: савремена српска књижевност, више проза и драма него поезија, следи стихију времена и детектује и уметнички трансфигурише опште и појединачне промене које та стихија доноси.